

UDVIKLING OG OPDAGELSER I SYSTEMISK TÆNKNING – NÅR PSYKOTERAPI RÆKKER UDOVER DEN ENKELTE

Christian Barckmann¹

Vores forståelse af moderne psykoterapi og forskning er langsomt blevet så forbundet med et moderne evidensbegreb, at de to har låst hinanden i en binding, der ikke umiddelbart ser ud til at blive opløst. I denne artikel, der primært finder sit afsæt i det psykoteraeutiske arbejde med børn, unge og deres familier, skitseres først udviklingen mod en øget essentialisme, der historisk set har vundet indpas i danske behandlingstilbud. Derefter inddrages den systemiske terapi og tænkning som en udfordrende understrøm, artiklens hovedanliggende, der på en gang tilbyder en ny og gammel måde at anskue mennesket og dets forandringspotentialer på. Ved hjælp af dette greb sættes jagten ind på et bredere evidensbegreb, der i højere grad rækker ud over den enkelte og ind i det relationelle. Afslutningsvis diskuteres artiklens tråde i relation til hinanden, og der peges på nye områder inden for psykoteraeutisk forskning.

”In a mechanical system the parts shaped the whole, while in an organic system the whole shaped the parts.”

– Andrea Wulf, *The Invention of Nature:*

Alexander von Humboldts New World (2015, p. 32).

Nøgleord: Systemisk terapi, psykiatri, børn- og unge, evidens, forskningspraksis, kybernetik, mental økologi.

Keywords: Systemic therapy, psychiatry, children and adolescents, evidence, research practices, cybernetics, mental ecology.

1. Indledning

I løbet af 1980’erne fandt en række grundlæggende ændringer sted i psykiatrien i Danmark (Kragh, Simonsen & Møhl, 2017, p. 915). Det forhenværende system med en række større psykiatriske hospitaler, ofte placeret på mere afsidesliggende steder, blev gradvist afløst af en strøm af mindre og mere specialiserede afdelinger: distriktspsykiatriske centre, bosteder, specialskoler, opsøgende teams og børne- og ungdomspsykiatriske enheder

¹ Cand.psych. & børne- og ungdomspsykolog.

(ibid., p. 919). På denne måde blev psykiatrien stadig mere indlejret i lokalmiljøet og kom derved også til i højere grad at afspejle ”bredderne” i det stadig voksende diagnostiske kontinuum og de forskellige patienters behov for særlig støtte. Mere end nogensinde før opstod der et ønske om at favne de psykiske lidelsers bredde gennem diagnostik, forskning og øget specialisering. Udviklingen er interessant, idet den i nogen grad peger på et historisk paradoks, der fortsat sætter sit præg på psykoterapeutisk behandling og forskning i dag: ønsket om at favne og afhjælpe et bredt spektrum af sjælens lidelser, gennem øget specialisering og forskning ud i fingerspidserne af de enkelte diagnoser. Faren er dog, at vi undervejs har låst den psykoterapeutiske forskning fast i relation til et evidensbegreb, der ikke længere er bevægeligt eller rummeligt nok til at gøre tilstrækkeligt nye *opdagelser*, der også kan række ud over det singulære. Et fænomen, der i særlig grad viser sit ansigt i form af det tilbagevendende fund af ingen eller kun meget beskedne forskelle i effektstudier mellem velrenommerede og evidensbaserede terapi-former, som kognitiv terapi, psykodynamisk terapi (Barth et al., 2013; Luborsky et al., 2002; Wampold et al., 2017) og mindfulness-baseret terapi (Goldberg et al., 2018). Den såkaldte *dodo-bird verdict* eller drontekendelse, oprindeligt navngivet efter dodofuglens udsagn i Alice i Eventyrland: ”Alle har vundet, og alle skal have præmie” (Rosenzweig, 1936).

Nedenfor vil jeg med inspiration fra systemisk tænkning og terapi forsøge at skitsere en anden måde at forstå det lidende menneske på efter først at have skitseret hvordan essentialismen er vokset frem i psykoterapien. Artiklen vil strække sig derud, hvor mennesket kun sjældent er noget særligt, men hvor det i alle tilfælde bliver særligt i kraft af det system, det er en del af. Heri findes næsten uendelige muligheder for fremtidens forskning i psykoterapi og forandringsarbejde, som artiklen også vil give flere eksempler på. Dette er centralt, ikke blot i sig selv, men bliver særlig betydningsfuldt i det øjeblik, patienten eller klienten sættes i relation til sin skolegang, kommune og familie, hvorfra forskning har vist den store betydning af helhedsorienteret arbejde med børn og unge, der er i risiko for at blive eller forblive udsatte (Villumsen, 2018).

1.1 Essentialismen i psykoterapien

Den 1. januar 2007 trådte strukturreformen i kraft (Lindhardt, 2017, p. 954). Amterne forsvandt, og de 258 kommuner blev reduceret til blot 98. Derved blev den regionale indflydelse mindre, mens den centraliserede beslutningstagen voksede (ibid.). Dette betød bl.a., at sproget også blev mere administrativt. Man talte nu i højere grad om CPR-numre frem for patienter, og produktivitet blev i højere grad sidestillet med behandlinger (Lindhardt, 2017, p. 954; Rasmussen, 2003, p. 239; Westerhof & Knutsen, 2016). I forbindelse hermed blev der i psykiatrien indført en række tiltag, der skulle sikre en tidligere behandlingsindsats og større ensartethed i behandlingstilbuddene (Lindhardt, 2017, p. 954). Sammen med behandlingsrettens ind-

førelse kom der også mere stringente, kliniske retningslinjer. Som led i forsøget på at komme de uensrettede arbejdsformer til livs, dels at nå flere patienter og samtidig få en bedre ledelsesmæssig styring på de enkelte behandlingsforløb, udarbejdede regionerne i fællesskab behandlingspakkeforløbene baseret på enkeltdiagnoser (ibid., p. 963). Behandlingspakkerne kunne regulere ikke bare behandlingernes varighed, men også indholdet af behandlingen. Dette fik sidenhen betydning for måden, behandlingen skulle tilrettelægges på, og derfor også på den psykoterapeutiske forskning, der som udgangspunkt skulle søge at underbygge behandlingen med det mål at gøre behandlingen mere effektiv og målrettet. Derved opstod der samlet set en bevægelse, der sammen med almengørelsen af psykologien og diagnosesproget i samfundet i det hele taget (Westerhof & Knutsen, 2016, p. 157; Johnsen & Christiansen, 2015) kom til at understøtte en individcentreret ideologi, der i nogen grad har forvandlet kulturel- eller familiemæssig uorden til individuel uorden (Ekeland, 2007, p. 101; Hertz, 2015, pp. 221-222). Det er den enkelte, der diagnosticeres og efterfølgende behandles (Hertz & Nielsen, 2018), og ikke det, den enkelte er en del af, reagerer på eller udlever sit liv ift. Vi har således bevæget os mod en forståelse af menneskelige fænomener, der splitter adfærd og vanskeligheder op i dele, der i yderste instans kan komme til at modsvare selve oplevelsen af at være levende, placeret, som vi er, i nære forhold til alt, hvad der omgiver os. Et sådan forhold må imidlertid også sættes i forbindelse med strømninger i senmoderniteten for at nå sin nuværende vægt.

I senmoderniteten bliver endnu flere bånd til det absolut givne klippet, alt imens de få tilbageværende tråde hænger mere eller mindre slapt blafrende tilbage. Tilværelsen er blevet mere "u-givet" og dermed uundgåeligt også stærkt svar-befordrende for både børn, unge og voksne (Brinkmann, 2008, p. 94; Koch, 2010, p. 23). Der opstår et fravær af den kollektive bevidsthed, der især gjorde sig gældende i 60'erne og 70'erne (Jørgensen, 2008, pp. 135-136). Fokuseringen på individets eget forsøg på at forstå sig selv som en raket for fremgang og udvikling kan imidlertid også betyde, at der opstår betydelig afstand fra sociale forhold, der naturligvis stadig er altafgørende i tilværelsen. I *Min Kamp* (2015), beskriver den norske forfatter Karl Ove Knausgård det sociale som en art håndfaste strukturer:

Det sociale er det, der holder os på plads, som gør det muligt at leve sammen, det individuelle er det, der gør, at vi ikke forsvinder ind i hinanden. [...] Det sociale er også baseret på, at vi viser noget og skjuler noget andet. Hvad der skal vises, og hvad der skal skjules, hersker der enighed om, fordi det er forbundet med vi'et (Knausgård, 2011, p. 1121).

Citatet illustrerer en socialitet, hvori der eksisterer faste normer, og hvor vi holdes på plads ved at være forbundet i et "vi", der hænger til skue langt

oppe over os. Men som det sidenhen vil blive illustreret, er dette ”vi” blevet tiltagende sløret og fragmenteret gennem globalisering (Sommer, 2017, p. 81) og sociale medier (Gentzler, Oberhauser, Westerman & Nadorff, 2011; Franzen, 2011), samtidig med at vi stadig er ubetinget og alment menneskeligt forankret i det sociale (Højgaard, 2020, p. 13; Stern, 1985; Stern, 2000). De utallige sociale forbindelser er med andre ord lige så afgørende som hidtil, men det skaber et spøjst modsætningsforhold: For mens senmoderniteten har bredt verden ud til et menukort, bliver de sociale mekanismer, som tilhører alle, fortsat oplevet af den *enkelte* (Skovlund, 2015, pp. 151-154; Bauman, 2002). Vi’et findes derude, men vi forstår nu rigtig meget dig i relation til dig selv. Eller som den svenske psykolog og digter Thomas Tranströmer skriver i digtet *Stenene* (2015): ”[...] falder alle vore gerninger glasklare mod ingen bund undtagen os selv (ibid., p. 24)”.

Opsummerende gør det sig således gældende med strukturreformen fra 2007, behandlingstilbud, der i stigende grad finder sit udspring med et diagnostisk afsæt og en tilværelse, der i højere grad end tidligere falder tilbage på den enkeltes eget livsansvar, at det psykoterapeutiske fokus har bevæget sig til den lidende i ental. I det følgende vil jeg dog vende blikket et andet sted hen i forsøget på at udvide psykoterapiens område til også at inkludere det system, som patienter eller klienter er en del af og lever deres liv i et uadskilleligt forhold til. Psykologiske fænomener som tanker og følelser er ikke meningsfulde og til at forstå uden tilstrækkelig kontekst. Derfor må også psykoterapien strække sine arme ud over den enkelte og forstå mennesket som en del af et meget større og kompliceret netværk, der altid rummer forandringsmulighed. Dette ikke blot for at fremme endnu en terapeutisk retning og de terapeutiske effekter, men for at afsøge nye forskningsveje, der i sig selv kan være med til at løfte psykoterapeutisk forskning ud over drontens ekko om, at alle har vundet, og ind på endnu ubefærdede veje (Rosenzweig, 1936; Barth et al., 2013).

2. Systemisk terapi og tænkning

Som i så mange andre tilfælde synes også den systemiske terapi at være fremspiret ud af en oplevelse af utilstrækkelighed. Det, der sidenhen skulle kaldes systemisk, begyndte således med ønsket og nødvendigheden af at bevæge sig væk fra den individualiserede og akontekstuelle tilgang, der ellers trivedes i psykoterapien og dengang i særdeleshed i psykoanalysen (Nielsen & Hertz, 2014, p. 12). Familieterapiens grundlæggere var i det hele taget optaget af at opdage og afveje forskellene fra den psykoanalytiske tradition, de kom fra, til i stedet at begribe det komplicerede samspilsmønstre i en familie, bl.a. fordi man ikke mente, at psykoanalyse egnede sig til behandlingen af børn (Johnsen & Torsteinson, 2015, p. 24). Selv John Bowlby, kendt som grundlæggeren af tilknytningsteori (Bowlby, 1954), mente

naturligvis, at familierterapi var nyttig, men anså det endnu blot som supplement til børneterapien. Derfor forsøgte man i stedet snart at se på interaktionen mellem medlemmerne af familien frem for at isolere forældrenes patologier og opdragelsesmetoder. Mara Selvini Palazzoli, ophavskvinden til den systemiske terapi, arbejdede i 1960'erne med patienter, der led af alvorlige spiseforstyrrelser i Milano (ibid., p. 23). Til trods for at afdelingen også havde kontakt til patienternes familier, lykkedes det imidlertid ikke at opnå tilfredsstillende resultater. I et forsøg på at nå ud over dette blev der skiftet fokus fra individets intrapsyriske liv til transaktionsmønstrene mellem de involverede, med et særligt fokus på at arbejde med familierne (Barbetta, 2017). I 1967 inviterede Mara Selvini Palazzoli psykiater og psykoanalytiker Luigi Boscolo til at samarbejde i arbejdet med ægtepar og familier (Tomm, 1985, p. 68). De blev de første til at indføre familie- og partearbejde i Italien og blev siden hen bedre kendt som Milano-gruppen. Ikke mange år efter begyndte en gruppe længere vest på, i Palo Alto, snart at arbejde med lignende problematikker. Gruppen i Palo Alto (Palo Alto-gruppen), som vi nu vender os mod, samledes i særdeleshed om antropologen og biologen Gregory Bateson.

2.1 Gregory Bateson

Bateson og hans gruppe var i særdeleshed optaget af at studere forskellige aspekter af økologi, ontologi og menneskelig kommunikation (Bateson, 2002 p. 214; Holmgren, 1993), med et særligt blik for, hvordan mennesket langsomt er kommet til at tænke anderledes, end naturen fungerer. Vi oplever og taler ifølge Bateson, som om naturen er separat fra os, noget, vi kan gøre noget ved og ordne, mens vi overser det ganske banale faktum, at vi er uendeligt forbundne og hele tiden påvirker hinanden i cirkulære bevægelser. Med ordet systemisk peger Bateson på, at naturen opfører sig som et stort sammenhængende system, hvor hver en lille del samtidig er indlejret i andre dele, der igen er dele af større helheder, der igen og igen rækker ind i hinanden (Holmgren, 1993, p. 2). Derfor ville Bateson også i hele sit forfatterskab igen og igen vise, at det største økologiske problem i verden skal findes i selve måden, som vi tænker på (Nyhavn, 2020, p. 76). Ingen adfærd, ingen handling, kan forstås tilstrækkeligt uden kontekst, dvs. uden viden om det, adfærden udfolder sig i relation til (Nielsen, 2004, p. 32). Dette har en afgørende praktisk konsekvens for måden, vi arbejder med og forstår både psykoterapi og forskning (ibid.). Eksempelvis at selvet ikke længere kan begribes tilstrækkeligt som adskilt fra andre mennesker (Bateson, 2016, pp. 79), som også Daniel Stern har beskrevet i form af RIG-systemet (repræsentationer af interaktioner) (Stern, 2000). Børn, unge og deres forældre manifesterer hele tiden de sammenhænge, de er en del af, i forhold til det, der omgiver dem, og i deres indbyrdes relation, økonomiske forhold, genetik og livshistorie. Det er denne tænkning, som vi nu er på sporet af, og til den knytter der sig flere centrale begreber, der hjælper os til at opdage nye forbindelser

og muligheder for en udvidelse af psykoterapiens forsknings- og praksisområde.

2.2 "The pattern that connects"

Vores biologiske modning danner grundlaget for vores udvikling i samspil med det, som omgiver os (Rutter & Rutter, 1997, p. 24; Kolk, 2020, p. 169). Denne modning indebærer ikke blot den mere åbenlyse forandring af kroppen, men også immunsystemet (Bock & Whelan, 1991) og naturligvis hjernen (Van Den Bos, Duijvenvoorde & Westenberg, 2016). I takt med barnets udvikling ændrer også de voksne adfærd, hvilket løbende bidrager til, at hjernestrukturerne reorganiseres (Mathiesen & Rosenbaum, 2010, p. 131; Badcock, Friston, Ramstead, Ploeger, & Hohwy, 2019, pp. 1321-1322). Det er i denne løbende vekselvirkning mellem socialt samvær og modning af barnets hjerne og psyke, at der dannes og forandres adskillige psykiske strukturer (ibid., pp. 131-132). At det sociale nærvær er helt centralt for den tilstrækkeligt gode udvikling, tager vi på denne måde nærmest for givet i dag (Ruppenthal, Arling, Harlow, Sackett, & Suomi, 1976; Bowlby, 2008, p. 10; Fonagy & Target, 2002). Vi lever ganske enkelt i en verden, der består af relationer eller forbindelser til alt andet (nært eller fjernt og fra start til slut). Det er, med Batesons ord, kommunikationen omkring sønemonen, der fortæller den, hvordan den kan komme til at gro (Bateson, 2002, p. 14). Relationer er afgørende for, hvordan subjekter bevæger sig eller ikke bevæger sig. Vores selv vokser frem fra et indviklet fletværk af forbindelser (Sheldrake, 2020, p. 28; Lieberman, 2013). Derfor var Bateson også, måske mere end noget andet, optaget af "the pattern that connects" og beklagede sig endda over, at der ikke syntes at findes en eneste videnskabsgren særligt dedikeret til netop det at bringe forskellig information sammen (Montuori, 2005 p. 2). Dette er på sin vis forståeligt nok. For uanset om vi forstår den systemiske tænkning i et humanvidenskabeligt eller naturvidenskabeligt perspektiv, er det i dag ikke til at komme udenom, at symbiose er et gennemgående træk ved alt liv (Sheldrake, 2020, p. 27; Hutchins, 2010, p. 707). Det står hermed også rimelig klart, hvordan Bateson og den systemiske tænkning fik stor betydning for familierapiens udvikling (Johnsen & Torsteinson, 2015, p. 26). Psykopatologi blev nu forstået som udtryk for spændinger i familien eller som udtryk for fastlåste placeringer i tilværelsen. Hvis interaktionsmønstrene kunne forandres (hvis økologien kunne), ville problemet måske også kunne forandre sig. Spørgsmålet var blot med hvilke tilgange?

2.3 Systemteori og kybernetik

Systemteori har sin oprindelse i fysik og ingeniørkunst og blev med tiden hentet ind i den systemiske terapi (Johnsen & Torsteinson, 2015, p. 27). Generel systemteori blev i sin tid udviklet af biologen Ludwig von Bertalanffy i 1940'erne (ibid.). Til forskel fra maskiner hævdede han, at netop åbne organismer havde den særegenhed at kunne nå sit mål på et væld af

forskellige måder – det, som også kendes som ækvifinalitet. Sat i forbindelse med en symptomforståelse betød det, at symptomet kunne være opstået ad adskillige veje, men også at terapeutiske mål dermed kunne nås på forskellig vis, hvis systemet blev påvirket. Det er interaktionen og reaktionerne mellem medlemmerne i systemet, der bliver interessant, og således ikke det enkelte individ. The Beatles kan ikke reduceres til en af bandets fire medlemmer, og en families vanskeligheder ikke til et barn eller en voksen alene (Holmgren, 1993, pp. 4-10; Hansen, udgivelse marts 2021). I forbindelse med dette kan *kybernetik* defineres som studiet af selvregulerende systemer (Johnsen & Torsteinson, 2015, p. 28). Det er særligt her, at der også opstår et fokus på terapeutens virke ind i systemet. Mens vi ved 1.-ordens kybernetikken i 1970'erne forstod systemet (familien) som uafhængige af observatøren (terapeuten), skete der siden et skift til en 2.-ordens kybernetik, hvor beskrivelserne af systemet i stedet blev forstået som direkte afhængige af observatøren. Dermed opstår der også et nyt spørgsmål hos terapeuten: Hvordan ved vi det, vi ved? Eller som den danske fysiker Niels Bohr skriver i *Atomfysik og menneskelig erkendelse* fra 1964:

Den kendsgerning, at en objektiv beskrivelse i atomfysikken, hvor vi har at gøre med lovmæssigheder af uovertruffen nøjagtighed, kun kan gennemføres ved at inkludere eksplicit henvisning til forsøgsomstændighederne i redegørelsen for fænomenerne, understreger imidlertid på en ny måde uadskilligheden af viden og mulighederne for undersøgelse (Bohr, 1964, p. 24).

Hvad der kan udvikle sig i psykoterapien, leder os dermed hen på, at også terapeutens historie og foretrukne måde at arbejde på er med til at danne rammerne for den måde vi kan komme til at arbejde på. Vi må derfor ud over blot at søge at forstå og ændre det, vi står over for, spørge os selv, om vi ad de veje, vi vælger, og de beskrivelser, vi præsenterer som problemets kerne i terapien, er med til at ændre objektet tilstrækkeligt. For at øjne udviklingsmulighederne i dette vender artiklen sig nu mod netop begreberne kontekst og i forlængelse heraf transkontekstualitet.

2.4 Kontekst

Børn og unge kan ikke blive tilstrækkeligt forstået isoleret fra den kontekst, de er en del af (Nielsen, 2004, p. 19). Adfærd, tanker og følelser er reaktioner, og de forekommer i al deres tilsyneladende særegenhed altid i forbindelse med noget og aldrig blot helt for sig selv. Hvis konteksten således er det, der giver mening til adfærden, kan adfærden også ændres, hvis konteksten forandres. Det er derfor heller ikke sjældent at opleve i praksis, at børn og unge kan udvikle sig ganske drastisk det øjeblik, de indgår i nye sammenhænge (Nielsen, 2015, pp. 324). F.eks. viste en undersøgelse foretaget i

2020 af VIVE, at børn, der bliver tilbageført fra specialtilbud til den almene folkeskole, øger sandsynligheden for at være i gang med en kompetencegivende ungdomsuddannelse efter afslutning af grundskolen med 21 procentpoint efter 1 år, og 14-15 procentpoint efter 2 og 3 år (Rangvid, 2020). Samtidig er kontekst ikke et begreb, der i al simpelhed, kan defineres som et sted. Kontekst er i lige så høj grad det uendelige babusjkalignende bagtæppe, der ligger bag enhver mental eller fysisk bevægelse (Sapolsky, 2018). Spørgsmålet bliver nu, hvordan denne forståelse tilmed kan hjælpe psykoterapien med at skabe forandring, der også forandrer de sammenhænge, et barn eller ung indgår i. Det er her, ideen om transkontekstualitet bliver central – også for en udvidelse af forståelsen af, hvordan psykoterapi kan række længere ud i sit ønske om at bidrage til nødvendig forandring.

2.5 Transkontekstualitet

Fra latin betyder trans oprindeligt ”på den anden side af”. Noget bliver til noget ganske andet i løbet af en proces, end hvad det oprindeligt var. Transfedyrsyrer opstår, når dobbeltbindingerne skifter position under opvarmning, planter og insekter transformere sig året rundt, og flere steder arbejder man transdisciplinært, på tværs af de klassiske opdelinger mellem f.eks. naturvidenskab og humaniora. Transkontekstualitetsbegrebet rummer for så vidt alle dele og er måske vores bredeste ”trans-begreb” i bogen og derved også det tætteste, vi kommer på en krydsning mellem viden og forestående viden. Det er den terapeutiske fornemmelse for det, der kun kan opstå hen ad vejen – hvor effekterne ikke er givet på forhånd. Transkontekstualitet i psykoterapeutisk arbejde bliver således lige så meget en tilbagevenden til troen på opdagelser, idet der stilles nye spørgsmål til allerede etablerede forståelser. Der tales således ikke om en simpel ekspansion af det, som allerede er etableret, men netop om en transcendering, der rækker ind i flere kontekster af barnets liv og skaber forandringer flere steder undervejs i processen. Forandringen bliver gennemgribende det øjeblik, den flyder ud over terapien, og læring opstår hos alle involverede (Bateson, 2016, pp. 79-80). Jeg vil blot gengive et kort eksempel på dette fra praksis, der også trækker på flere af de ovenstående begreber:²

Jonathan, en dreng, der lige var fyldt fem år, mistrivedes hjemme og i børnehaven og blev henvist til samtaler hos mig. Han havde skiftet børnehaven to gange, og familien havde modtaget både psykologhjælp og familiebehandling i hjemmet ad flere omgange. Beskrivelserne, jeg havde modtaget forud for vores første møde, berettede om en dreng, der slog fra sig derhjemme, og som altid styrtede rundt. Sideløbende med vores nærtstående forløb skulle han udredes for ADHD og autisme i børne- og ungdomspsykiatrien.

2 Beskrivelsen er anonymiseret og deles med samtykke fra familien.

Vi satte os til rette ved første møde, og jeg skænkede kaffe op til hans forældre. Jonathans mor fortalte først og fremmest om systemets uhyrligheder, der gennemgående blev beskrevet som noget, der var gået ud over dem, men også lidt om deres egne vanskeligheder i skolen og naturligvis om deres dreng. Vi aftalte at mødes i hvert fald en gang mere, og jeg foreslog dem, at det kunne være ude på legepladsen. Måske ville jeg kunne møde ham på en anden måde derude. Måske ville hans adfærd fremstå mindre problemfyldt, når vi skiftede kontekst. Legepladser fordrer bevægelse, og det at ændre konteksten for hans adfærd kunne vise sig at give os en ny forståelse af ham fra begyndelsen. Det ville ikke nødvendigvis forandre ham, men det kunne forandre vores forståelse.

Den næste gang var vi overalt på skolens område, begge legepladser, mit kontor og nede på atletikbanen, hvor Jonathan blev optaget af at hejse det gigantiske grønne net, der omsluttede kuglestøderbanen. Han trak i en snor ad gangen og fortsatte så til den næste, indtil han til sidst havde hejst nettet hele vejen rundt. Mens han traskede rundt, omtalte han de andre børn i hans børnehave som ”babyerne”. Jeg fortalte forældrene, at jeg mest af alt var blevet fascineret af ham og af hans lyst til at udforske verden. Jeg foreslog dem, om det kunne være sådan, vi skulle se ham fremover. Som en dreng, der var særligt interesseret i verden. Dette for allerede nu at ændre vores forståelse af hans adfærd som problemfyldt til noget, der også var spændende, anderledes og derved netop også i kraft heraf dybt fascinerende. Efterfølgende kontaktede jeg hans børnehave og talte med hans primærpædagog. Det var tydeligt, at også hun var fascineret af ham.

Allerede ugen efter besøgte jeg så Jonathans børnehave. På en af pædagogernes opfordring viste han mig rundt. Undervejs talte han med flere voksne, forklarede mig, hvor og hvornår de mindste børn sov, og oppe på loftet fandt han en guitar, som han forklarede mig, hvordan man kunne stemme. Til frokost sammen med resten af stuens børn kastede han sig derimod rundt på gulvet og klagede over, hvor dum han var, mens de andre sad på hver deres farvede måtte og sang *Der bor en bager*, i hvad der virkede som slowmotion efter at have brugt en time sammen med Jonathan. For Jonathan var ikke dum. Jeg begyndte at ane, at det i høj grad var det modsatte, der var tilfældet. Det, som efterfølgende blev centralt, var derfor at skabe forbindelse mellem ideen om den fælles fascination og de voksne, der i særlig grad var omkring Jonathan. Processen var ved at skabe en ny forståelse af Jonathan, som også skulle række ind i praksis. Kunne vi skabe en tilgang, der ville komme til at fastholde vores fascination af hans særlige evner og hjælpe ham til at udvikle sig i samspil med de andre?

I forløbet med Jonathans forældre blev det samtidig tydeligt, at de havde mistet al tro på deres egen indflydelse på Jonathan og hans trivsel. De havde deltaget i adskillige møder de sidste tre år, der igen og igen havde centreret sig omkring det, Jonathan ikke formåede, og deres manglende evner som forældre. Samtidig viste det sig, at de selv var meget introverte og helst ikke

så for mange mennesker privat. For Jonathans far var det eksempelvis ganske ufatteligt, hvordan andre mennesker kunne lade deres børn lege hjemme hos andre børn. Dette forbandt han med et mindre godt forældreskab. Derfor var Jonathan også meget hjemme og brugte kun uhyre sjældent tid ude sammen med andre børn. At forældrene havde haft masser af dårlige oplevelser i deres eget sociale samspil med jævnaldrende i deres tidlige barndom og ungdom, havde gjort, at de i vid udstrækning isolerede sig. Og sammen med dem Jonathan, der slet ikke fik mulighed for at øve sig i det, han havde svært ved.

Tre måneder efter opstart mødtes familien og jeg med Jonathans sagsbehandler og Lisbeth (primærpædagogen fra børnehaven). Jeg begyndte mødet ved at henvise til min første samtale med Lisbeth. Jeg fortalte, at det allerede ved begyndelsen af vores telefoniske samtale havde været tydeligt for mig, hvor glad hun var for Jonathan, og hvor interesseret hun havde været i ham. Derfor bad jeg hende begynde mødet med at uddybe hendes fascination. Inspireret af dette fortalte Jonathans far, hvordan han, inden Jonathan skulle sove, var begyndt at lave små ”godnat-rollespil”. Han havde selv, siden han var 13 år, spillet rollespil og brugte det nu til at finde på alle mulige fantasi-figurer og opgaver inde på værelset, som Jonathan skulle løse inden sengetid. Som resultat var Jonathan begyndt at sove meget bedre. Vi drøftede, hvordan fælles aktiviteter i børnehaven kunne laves på forskellige niveauer, inspireret af Jonathan og hans fars ”godnat-rollespil”, og Lisbeth fortalte, at Jonathan faktisk havde været billetkontrollør til deres seneste filmdag i børnehaven. Jeg opfordrede desuden begge forældre til at melde sig ind i forældrebestyrelsen i børnehaven for at øve sig i samspillet med de andre voksne ud fra den grundide, at Jonathan også var i gang med at vise familien, hvad de skulle øve sig på.

Så hvori består det transkontekstuelle perspektiv?

Det gør det ikke på ét sted, men det skete, efterhånden som det ene pendul traf det næste i en serie af samtaler. Det var muligt at forstå Jonathans adfærd som problemfyldt, som ADHD, men det havde ikke hjulpet os til at opdage det, der viste sig, når han indgik i nye sammenhænge, eller hvordan forældrenes manglende forbindelser og tro på egne forældreevner ikke stimulerede Jonathan tilstrækkeligt i hverdagen eller gav ham mulighed for at øve sig i samspillet med andre børn. Fascinationen af hans gode kognitive evner skabte en fælles lyst til at udfordre ham mere frem for at skåne ham og placere ham adskilt fra andre. Vi kom til at inspirere hinanden på måder, der genskabte en lyst til engagement, og vi øjnede gaven i den energifyldte adfærd, der ellers hurtigt kunne være blevet forstået ganske anderledes. At dette ville være tilfældet, vidste ingen af os selvsagt ved begyndelsen. Sådan var det. Men her var altså en dreng, der kaldte på et større mod fra sine omgivelser.

I det følgende sætter artiklen med udgangspunkt i ovenstående begreber nu fokus på de forandringspotentialer og forskningsmuligheder, der kunne være forbundet med det udvidede psykoteraeutiske evidensbegreb, der netop er blevet illustreret, og som opstår, hvis vi ser efter de adskillige sammenhænge og forbindelser, børn, unge og deres forældre indgår i. Målet er derfor at forstørre, stille spørgsmål til og inddrage perspektiver, der ikke tidligere er blevet udfoldet tilstrækkeligt, og om muligt finde originale svar på det åbne spørgsmål: Hvordan kunne vi forske i psykoterapi og psykoterapiens effekter?

3.0 Forskning med en særlig opmærksomhed på 2.-ordens kybernetik

Som det blev beskrevet i ovenstående, er det i dag særligt 2.-ordens kybernetikken, der er essentiel i systemisk tænkning og terapi. Det er mere end noget andet grundideen eller antagelsen om, at ingen psykoteraeut eller behandler står uden for det system, som denne arbejder med. Det er således heller ikke blot patienten eller klienten, der forandres i et forløb, men også terapeuten og dennes forståelse af en given problemstilling. Dette kunne i særdeleshed blive vigtigt for fremtidens forskning i psykoterapi, hvis vi et øjeblik øger ideen til noget nær maksimal højde og bredde og stiller spørgsmål som: Er mekanikken eller overgangene i vores behandlingssystemer (PPR, børne- og ungdomspsykiatrien, specialskoler) med til at fastlåse børn og unge i deres vanskeligheder på tværs af de forskellige sektorer frem for at skabe rum for udvikling? I hvilke sammenhænge lykkedes samarbejdet mellem skole og PPR med at skabe udvikling og nyorientering for et barn eller en ung og dennes familie? Skaber de ord, vi anvender i mødet med familier i udsatte positioner, troen på, at der kan ske en tilstrækkelig forandring? Heri ligger der et djævelens forskningsprojekt, der ikke desto mindre kunne finde sin væsentlighed, nysgerrighed og nødvendighed i tal fra Sundhedsdatastyrelsens seneste rapport (2018) omhandlende børn og unges psykiske lidelser i perioden 2006-2016, hvori der står:

Generelt for de tre diagnosegrupper [angst & depression, spiseforstyrrelse og ADHD] kan det [...] udledes, at der sker en stigning i diagnosticerede tilfælde. Særligt stor er forekomsten af ADHD, der på landsplan tredobles fra 7.186 diagnosticerede i 2006 til 25.029 diagnosticerede i 2016. Forekomsten af spiseforstyrrelse fordobles i samme periode fra 1.118 til 2.551 diagnosticerede i 2016, mens forekomsten af angst og depression tredobles fra 2.354 til 7.189 diagnosticerede i 2016 (Sundhedsdatastyrelsen, 2018, p. 6).

Dette er naturligvis i sig selv interessant, samtidig med at det også fordrer flere andre perspektiver, hvis vi forholder os kybernetisk til det problem, det

endnu ikke er lykkedes os tilstrækkeligt at forandre. Vi kunne fristes til at spørge, hvorfor børn og unge tilsyneladende mistrives mere end tidligere, men vi kunne også spørge, hvordan vores hjælpesystemer selv indvirker på statistikkerne over mistrivsel. Psyken er som bekendt ikke afhængig af en kategorisering for at eksistere, men det synes eksempelvis at gøre sig gældende, at en kategorisering i stadig stigende grad bliver en uomgængelig forudsætning for den nødvendige hjælps egentlige komme. Dette kunne undersøges mere udtømmende, i håb om at opnå en forståelse for de handle-måder og forståelsesformer, børn, unge og deres forældre i det senmoderne samfund gør brug af, når de leder efter løsninger på de psykiske vanskeligheder, de oplever. Vi mangler ganske enkelt viden om, hvordan den moderne psykologi og psykiatri *påvirker* unges og deres forældres forhold til ansvars-tagen for egne psykiske vanskeligheder (og måske lige såvel det forhold, det er at tage del i andres). Skyldes det stadig stigende antal diagnosticeringer eksempelvis, at det diagnostiske sprog nok er blevet allemandseje, men at løsningen endnu er stærkt knyttet til specialiserede fagpersoner?

Pointen i dette perspektiv er således, at også psykologien og psykoterapi-en må se på sig selv som samfundsinstant og forstå dens bidrag til vores forståelse af lidelser og de potentielle eksistentielle udviklingsbarrierer, vi bryder ned eller er med til at fastsætte. Hvis vi ændrer vores interaktionsmønstre og vores måde at forstå og respondere på lidelse, kan børnene og familierne måske også ændre deres.

3.1 Forskning med en særlig opmærksomhed på transkontekstualitet

”Saasnat et Individ saaledes primitivt forholder sig til Gud per det nye Testamente, og nu forstaaer det paa sin Viis, vil han ogsaa, naar han ikke slipper dette, collidere,” skrev den danske filosof Søren Kierkegaard (Garff, 2017, p. 320) og pegede på, at vi kan kollidere med vores egne mentale standpunkter, hvis ikke vi også kan slippe dem, når det synes nødvendigt eller særlig vigtigt for at skabe tilstrækkelig bevægelse. Som skitseret ovenfor ved inddragelsen af forløbet med Jonathan og hans forældre ønsker transkontekstualiteten at sætte gang i bevægelser eller undersøgelser i mere end én kontekst. Som skitseret i indledningen til nærværende artikel står dette umiddelbart i et modsætningsforhold til en streng specialisering, hvori der ofte er et øget fokus på lineære sammenhænge. Men kun umiddelbart. For specialisering afholder ikke nødvendigvis transkontekstuelle forandringsstrategier fra at finde et leje, så længe den specialiserede viden kan finde sin effekt i den kontekst, den oprindeligt søgte at forstå og påvirke. Et transkontekstuel videnskabsideal kan således sagtens være specialiseret, men ville i samme bevægelse skulle transcendere sig selv i forhold til det, vi forstår ved videnskab. Dette dels ved at bringe information sammen, der ellers ikke normalt ville sameksistere (som f.eks. psykoterapi og økonomi), eller ved at trække metoder, der anvendes i andre videnskaber, ind i psykologien. En overskridelse kunne findes i den forskningsgren, der arbejder autoetnogra-

fisk inden for moderne kvalitativ forskning, der især anvendes inden for antropologien. Retningen beskæftiger sig primært med forskning, hvor forskeren er på feltarbejde i sit eget liv (Brinkmann, 2015, p. 155). I den lille bog *Knausgård i syv sind* (2015) spørger Svend Brinkmann i sin artikel, om noget litterært også kan være videnskabeligt, og i den forstand om det strengt taget kan være sandt? (Brinkmann, 2015, p. 155; Fireman, McVay & Flanagan, 2003). Han svarer efterfølgende på sit eget spørgsmål og skriver:

Fra et almindeligt videnskabeligt perspektiv vil den gængse psykiatriske beskrivelse være den sande, hvorimod Knausgårds [litterære] vil være underordnet som et kunstnerisk forsøg, men måske er det i realiteten omvendt? Måske er den litterære beskrivelse virkelig mere virkelig og sand end den, som fx en psykiatrisk-diagnostisk redegørelse kan komme med? (Brinkmann, 2015, p. 161).

Dette ville om noget være en transkontekstuel bevægelse, der om muligt kunne vise os verden og placere os et sted, hvor vi kunne stille spørgsmål som: Har vi forstået, hvordan terapien manifesterer sig i forskellige kontekster af børn og unges liv? Og hvilke oplevelser har børn, der udvikler en psykisk lidelse, med at have lidelsen? I yderste instans ville dette være at undersøge verden med et udgangspunkt, hvor verden ikke er blevet skabt for at blive katalogiseret og systematiseret. Men levendegjort.

3.2 Forskning med et særligt fokus på mental økologi

Som det indledningsvist blev skitseret, havde psykoterapien og den tilknyttede forskning i stigende grad bevæget sig væk fra et ætiologisk fokus og i højere grad bevæget sig mod en lidelsernes katalogisering knyttet til biologiske kortlægninger. Men i hvilken grad hjælper det os til at forstå menneskets økologiske vilkår? Jeg taler således om hverdagsforskning i diagnosernes økologiske ætiologi. Dvs. hvordan en given lidelse eller psykisk sygdom er opstået i det liv, der er blevet levet og endnu udlevs (Lauveng, 2018). Det er naturligvis et komplekst anliggende, hvor der dog alligevel allerede har vist sig at være fællestræk i eksempelvis opvæksten, der kan fortælle os noget normativt om den gode begyndelse på livet (Bowlby, 1970; Lasgaard, Friis & Shevlin, 2016). Det økologiske perspektiv bliver derved også et perspektiv, der stiller det terapeutiske spørgsmål: Hvordan er det blevet bedst at leve på denne måde? Hvordan er det, vi kan observere, blevet til det, vi ser? Dette ville på mange måder modsvare artiklens indledende paradoks, hvor ønsket om at kunne behandle et bredere spektrum af psykiske lidelser ledte til en opdeling, der i forskningsmæssig forstand ledte til en mere specialiseret og smal tilgang (hvor hver lidelse stilles alene). Tilbage står derfor det systemiske spørgsmål, der nu vender paradokset ganske på hovedet:

Kunne psykoterapeutisk forskning specialisere sig i at forstå de ofte ekstremt komplekse sammenhænge, der leder til lidelse?

4. Afslutning

I denne artikel blev det danske behandlingsvæsens bevægelse ind i en mere essentialistisk forståelse af psykisk lidelse tegnet op kun for derefter at foretage en udvidet beskrivelse af feltet ved at tegne et billede af den systemiske tænkningens udvikling og opdagelser. Det centrale i denne forbindelse var samtidig samfundets fortløbende forandring, der af og til afslører sig selv og andre gange ikke. ”[...] we may imagine that history will be revealed as a continuum, an advance, like Darwins tree of life. What one often finds, however, [...] is very far from being a continuum in any sense,” skriver Oliver Sacks i sit essay om videnskabens glemsomhed (Sacks, 2017, p. 185). Således er det bestemt ikke sikkert, at ovenstående kan beskrives som banebrydende. Forhåbningen er i stedet, at beskrivelserne har den kvalitet at se det relationelle som det afgørende, hvorved jagten på et større evidensbegreb ledte til en række spørgsmål, der i sig selv skabte perspektiver, der kunne række ud over den enkelte patient eller klient og ind i de systemer, som psykoterapien påvirker, både i samtale og i form af psykoterapeutisk forskning. Det var derfor også ønsket at pege på forskellene mellem lineær forskning i psykoterapi, som i flere tilfælde syntes igen og igen at lede os til drontens dom om, at alle har vundet, og i stedet pege på forholdemåder, der kunne bringe psykoterapeutisk forskning længere ud og ind i alt, fra komplekse koblinger mellem psykoterapi og økonomi, psykologisk videnskab som litterære beskrivelser, psykoterapiens moderne kybernetik (”dets selvforhold”) og forholdet mellem menneskelig lidelse og den uundvigelige økologi.

REFERENCER

- Badcock, P. B., Friston, K. J., Ramstead, M. J. D., Ploeger, A., & Hohwy, J. (2019). The hierarchically mechanistic mind: an evolutionary systems theory of the human brain, cognition, and behavior. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 19(6), 1319-1351. <https://doi.org/10.3758/s13415-019-00721-3>
- Barth, J., Munder, T., Gerger, H., Nüesch, E., Trelle, S., Znoj ... Cuijpers, P. (2013). Comparative efficacy of seven psychotherapeutic interventions for patients with depression: a network meta-analysis. *PLoS Med*, 10(5), e1001454.
- Barbetta P. (2017). Milan Systemic Family Therapy. In: Lebow J., Chambers A., Breunlin D. (eds) *Encyclopedia of Couple and Family Therapy*. Springer, Cham.
- Bateson, G. (2002). *Mind and Nature: A Necessary Unity*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Bateson, N. (2016). *Small Arcs of Larger Circles*. Axminster, England: Triarchy Press.

- Bauman, Z. (2002). Foreword by Zygmunt Bauman: Individually, Together. In U. Beck & E. Beck-Gernsheim (Eds.), *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. S. xiv – xx. London: SAGE.
- Bock, G. R., & Whelan, J. (Eds.). (1991). *The childhood environment and adult disease: Ciba Foundation Symposium 156*. Chichester, England: Wiley.
- Bohr, N. (1964). *Atomfysik og menneskelig erkendelse II*. København: J.H. Schultz Forlag.
- Bowlby, J. (1954). The effect of separation from the mother in early life. *Irish Journal of Medical Science*, 121-6.
- Bowlby, J. (1970). Disruption of Affectional Bonds and Its Effects on Behavior. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 2(2), 75-8.
- Bowlby, J. (2008). *En sikker base: Tilknytningsteoriens kliniske anvendelser*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Brinkmann, S. (2008). *Identitet: Udfordringer i forbrugersamfundet*. Aarhus N: Klim.
- Brinkmann, S. (2015). Knausgård som forsker. I: D. Bugge, O. Morsing & S.R. Fauth (red.), *Knausgård i syv sind*. S. 151 – 167. København: ANIS.
- Ekeland, T. (2007). Psykoterapi – en kulturkritikk. *Matrix 2007*, 2, 101-121.
- Fireman, G. D., McVay, T. E., & Flanagan, O. J. (2003). *Narrative and Consciousness: Literature, Psychology and the Brain*. Oxford: Oxford University Press.
- Fonagy, P., & Target, M. (2002). Early intervention and the development of self-regulation. *Psychoanalytic Inquiry*, 22(3), 307-335.
Doi: 10.1080/07351692209348990
- Franzen, J. (2011). Liking is for cowards. Go for what hurts. Artikel på New York Times hjemmeside, publiceret den 28. maj 2011. Nedtaget den 8/5 2016 fra <http://www.nytimes.com/2011/05/29/opinion/29franz.html>
- Garff, J. (2017). *SAK – Søren Aabye Kierkegaard*. København: Gads Forlag.
- Gentzler, A. L., Oberhauser, A. M., Westerman, D., & Nadorff, D. K. (2011). College students' use of electronic communication with parents: links to loneliness, attachment, and relationship quality. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(1-2), 71-74. Doi: 10.1089/cyber.2009.0409
- Goldberg, S.B., Tucker, R.P., Greene, P.A., Davidson, R.J., Wampold, B.E., Kearney, D.J., & Simpson, T.L. (2018). Mindfulness-based interventions for psychiatric disorders: a systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 59, 52-60. Doi:10.1016/j.cpr.2017.10.011
- Hansen, R. L. (In press). *Fordi min mor støtter mig med hjertet*. I Fokus på Familien. Idunn: Universitetsforlaget.
- Hertz, S. (2017). *Børn og unge, psykiatri og samfund*. København: Akademisk Forlag.
- Hertz, S. (2015). Social uorden bliver gjort til individuel uorden. I: T. Erlandsen, N.R. Jensen, S. Langager & K.E. Petersen (red.), *Udsatte børn og unge – En grundbog*. S. 221 – 230. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hertz, S., & Nielsen, J. (2018). *Hvad er det for et samfund, hvor børn og unge bliver gjort til dem, der har problemet?* Politiken, kronik, 2018.
- Holmgren, A (1993). Mental økologi – Bateson, systemisk psykologi og CMM-teorien. *Impuls-Tidsskrift for Psykologi*, 2.
- Hutchins, E. (2010). Cognitive ecology. *Topics in Cognitive Science*, 2(4), 705-715. <https://doi.org/10.1111/j.1756-8765.2010.01089.x>
- Højgaard, J. Y. (2020). Et Kvalitativt casestudie af grunde til fravær set i kontekst. *Pædagogisk psykologisk tidsskrift*, 57. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Johnsen, A., & Torsteinsson, V. W. (2015). *Lærebok i familieterapi*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Johnsen, R., & Christiansen, M. B. (2015). Lidelsens billedbog – diagnosernes brug i hverdagssproget. I: S. Brinkmann & A. Petersen (red.), *Diagnoser: perspektiver, kritik og diskussion*. S. 271 – 290. Aarhus: Klim.
- Jørgensen, C. R. (2008). *Identitet: psykologiske og kulturanalytiske perspektiver*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Knausgård, K. O. (2015). *Min kamp. Bog 6*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Koch, I. (2010). Unge og ungdomsproblemer. I: J.C. Nielsen, N.U. Sørensen, N. Katznelson & M.D. Lindstrøm (red.), *Den svære ungdom – 10 eksperter om unges trivsel og mistrivsel*. S. 19 – 35. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kolk, B. V. D. (2020). *Kroppen holder regnskab*. Aarhus: Klim.
- Kragh, J. V., Simonsen, E., & Møhl, B. (2017). Psykiatriens historie i Danmark. I: E. Simonsen & B. Møhl (red.), *Grundbog i Psykiatri*. S. 899-921. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lasgaard, M., Friis, K., & Shevlin, M. (2016). "Where are all the lonely people?" A population-based study of high-risk groups across the life span. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 51, 1373-1384.
- Lauveng, A. (2018). *I morgen var jeg altid en løve*. København: Akademisk Forlag.
- Lieberman, M. D. (2013). *Social – Why Our Brains are Wired to Connect*. New York: Oxford University Press.
- Lindhardt, A. (2017). Psykiatriens organisering. I: E. Simonsen & B. Møhl (red.), *Grundbog i Psykiatri*. S. 873 – 886. København: Hans Reitzels Forlag.
- Luborsky, L., Rosenthal, R., Diger, L., Andrusyna, T.P., Berman, J.S, Levitt ... Elizabeth, D. (2002). The dodo bird verdict is alive and well – mostly. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9, 2-12.
- Doi:10.1093/clipsy/9.1.2
- Mathiesen, B. B., & Rosenbaum, B. (2010). Psykodynamik og neurovidenskab. I: E. Simonsen & B. Møhl (red.), *Grundbog i Psykiatri*. S. 129 – 136. København: Hans Reitzels Forlag.
- Montuori, A. (2005). Gregory Bateson and the promise of transdisciplinarity. *Cybernetics and human knowing*, 1-2.
- Nielsen, J. (2004). *Problemadfærd – Børns og unges udfordringer til fællesskabet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nielsen, J., & Hertz, S. (2014). At arbejde systemisk i et diagnostisk felt – revisited. *Fokus på familien*, 1, 9-32.
- Nyhavn, N. (2020). Tvivl og mod – uærbødighed over for etablerede forforståelser. *Pædagogisk psykologisk tidsskrift*, 57. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Rangvid, B. S., (2020). *Tilbageførte elever og overgang til ungdomsuddannelse*. København K: VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. e-ISBN: 978-87-7119-751-8
- Rasmussen, S. Å. (2003). Det fjendtlige sprog – Refleksioner over udviklinger i psykiatrien. *Fokus på familien*, vol.31, nr.4, 229-245. Universitetsforlaget.
- Rosenzweig, S. (1936). Some implicit common factors in diverse methods of psychotherapy. *American Journal of Orthopsychiatry*, 6, 412-415.
- Ruppenthal, G. C., Arling, G. L., Harlow, H. F., Sackett, G. P., & Suomi, S. J. (1976). A 10-year perspective of motherless-mother monkey behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 85(4), 341.
- Doi: 10.1037/0021-843X.85.4.341
- Rutter, M., & Rutter, M. (1997). *Den livslange udvikling – forandring og kontinuitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sacks, O. (2017). *River of consciousness*, The. London: Pan Macmillan.
- Sapolsky, R. (2018). *Behave – The Biology of Humans at Our Best and Worst*. New York City: Vintage Publishing. ISBN13: 9780099575061

- Sheldrake, M. (2020). *Svampenes forunderlige liv – Hvordan de skaber vores verden, forandrer vores sind og former vores fremtid*. København: Gyldendal.
- Skovlund, H. (2015). Identitetens betydning for tilbagefaldsproblematikker hos udsatte unge. I: T. Erlandsen, N.R. Jensen, S. Langager & K.E. Petersen (red.), *Udsatte børn og unge – En grundbog*. Latvia: Hans Reitzels Forlag.
- Sommer, D. (2017). *Udvikling – fra udviklingspsykologi til udviklingsvidenskab*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
- Stern, D. N. (2000). *Barnets interpersonelle univers*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sundhedsdatastyrelsen (2018). *Prævalens, incidens og aktivitet i sundhedsvæsenet: For børn og unge med angst eller depression, ADHD og spiseforstyrrelser*. København.
- Tomm, K. (1985). Ett perspektiv på Milano-senterets systemiske tilnærming. *Fokus på Familien*, 13, 67-82. Oslo ISSN 0332-5415. Oversatt fra engelsk av Gerdt Henrik Vedeler.
- Tranströmer, T. (2015). *Samlede Tranströmer*. København: Rosinante.
- Van den Bos, E., Duijvenvoorde, A. C. K., & Westenberg, P. M. (2016). Effects of adolescent sociocognitive development on the cortisol response to social evaluation. *Developmental Psychology*, 52(7), 1151-1163.
- Villumsen, A. M. (2018). *Helhedsorienteret socialt arbejde med udsatte familier*. København: Akademisk Forlag.
- Wampold, B.E., Flückiger, C., Del Re, A.C., Yulish, N.E., Frost, N.D., Pace, B.T. ... Hilsenroth, M.J. (2017). In pursuit of truth: a critical examination of meta-analyses of cognitive behavior therapy. *Psychotherapy Research*, 27, 14-32.
Doi:10.1080/10503307.2016.1249433
- Westerhof, L., & Knutsen, E. S. (2016). Fra dehumaniserende til humaniserende språk i psykiatrien. *Fokus på familien*, 2, 2016, volum 44.
- Wulf, A. (2015). *The invention of nature: Alexander von Humboldts new world*. New York: Vintage Books.